

A hitszabadság hős védője Paine Tamás emlékére.

Ahol szabadság nincsen
ott van az én hazám.
Az én hazám a világ
s az én vallásom a jóttevés.

Az unitárius vallásnak van valamely sajátosságosan vonzó ereje azok számára, akik keresik a hit igazságát és a vallás jogait. Hogy ma annyi nemzet fiai és leányai között vannak, akik vagy egyes unitáriusok személyes barátságában, vagy kisebb-nagyobb unitárius körökben, otthon érzik magukat, holott mind fajilag, mind öröklött vallásoknál fogva egészen idegen területen éltek, olyan lélektani jelenség, amellyel foglalkozni érdemes volna. Ezuttal csak a XVIII-ik évszázdból emelünk ki pár nevet, akik ezt a tételt igazolják. Egyik volt a híres berlini pap Spalding, aki midőn egy unitárius diákkal, Szabó Sámuellel találkozott, örömben megölelte, mint olyan boldog embert, aki azt vallhatja, amit hiszen. A tudós Priestleyt a XVIII-ik évszázad híres tudósát Angliából száműzte a tömeg, mert szabadgondolkodó volt.

Másik Paine Tamás, aki három országot választ hazájának, hogy az embereket olyan szabadsághoz juttassa, amely megengedi, hogy azt a hitigazságot vallhassák, amely megegyezik a józan észszel és összefér az ember gondolkodásával és lélekvilágával.

A *Keresztény Magvetőben* a szabad véleménynyilvánításnak e legrégebb területén, Paine emléke otthon fogja érezni magát.

Paine Tamás Angliában született és három országot mondott hazájának, mert szülőföldjéről átment Amerikába, onnan Franciaországba. Mindenütt akkor és azért jelent meg, hogy a jogegyenlőség és a hitszabadság védelmében vezető szerepet vállaljon. Felbecsülhetetlen szolgálatokat tett és mindig életét és szabadságát kockáztatva dolgozott. Jelszava: ahol szabadság nincsen ott van az én hazám. Angliában az igénytelen kis Thetford városban született 1737 január 29. Atyja quaker, anyja bigott anglikán volt.

Az anyának segítségére sietett még bigottabb nővére, mert az eszes fiut meg kell menteni az eretnek atya befolyásától és jó egyházi embert kell faragni belőle.

Hogy ez mennyire nem sikerült, megtudjuk saját szavaiból: „Amit az ember az iskolában tanul csak olyan, mint egy kis előjáték, amely arra jó, hogy megtanulja belőle az ember, hogy kell tanulni. Minden ugyevezett írástudó végül a maga tanítómestere lesz, mert a szabályt nem lehet erőszakkal beemléztetni s amugy sem olyan tartós, mintha az ember maga dolgozza fel emléjében.“

Ezt az elméletet a Brassai tanítványai nemcsak ismerték, hanem gyakorolták is, tehát a Magvető olvasói előtt nem új. Hasonló jó hangzású gondolattal és elmélettel még bőven találkozunk, ha ezt az idegen nevű reformátort, bölcsészt és forradalmárt jobban megismerjük. 37 éves koráig szülő városkájában és Angliában atyja iparával foglalkozott, de a tanulás és ismeretszerzés vágya nem engedte pihenni. Tágasabb mezőre vágyott.

Sok viszontagság és nem csekély veszély között 1774-ben, Franklin ajánló levelével, megérkezett Amerikába és megtelepedett Pennsylvaniában a Quakerek városában. Ide vonzotta lelke, mert a quaker-atyá befolyásával szemben, a nagynéni ügyeskedése nem ért célt. A quakerek az emberbarát Jézusnak leghivebb követői, akik csak jót, csak igazat, csak szépet kívánnak tenni. Paine ott-hon találta magát az új környezetben, mert lelkének legfőbb vágya az emberi jogok biztosítása volt. Az új hazában csakhamar rábizák a Pennsylvania Gazette szerkesztését. Már folyt az írásos és szóharc az angol kormány ellen a telepések, vagyis a benszülött amerikaiak között. Paine lapja nem tűrhette az angol kormány zsarnokságát. Híre eljutott Washingtonhoz, aki 1775-ben titkárává tette. Kitért a függetlenségi harc, de Paine szerette volna fegyver nélkül létesíteni a békét. Azt is átlátta, hogy fegyver nélkül kivihetetlen. Döntő hatást ért el a *Közvélemény* (Common sense 1776) című röpiratával. Végül magát Washington-t is meggyőzte, hogy csak fegyverrel lehet szabadságot nyerni.

A telepésekbe új lelket kellett önteni. Ezt elérte *A Krízis* címen kiadott röpirataival. Még mindig tépelődött, mert irtózott a vérontástól, de rájött, hogy amit a lélek mond, azt követni kell, mert a lélek az, ami minden igazságra vezérel.

1776-ban (július 4.) Amerika függetlenségét kimondották. Könyveiből és irataiból a kiadók meggazdagodtak, ő semmi jutal-

mat el nem fogadott. Külügyi államtitkárrá tették s a Kongresszus (1783) megjutalmazta Pennsylvaniában állami birtokot ajándékozott neki.

Nem méltányolta az uri kényelmet. Átvonult Európába (1787) és meglepte Párist, mint építész egy hatalmas függő-hid tervével. Nem sokáig örvendett a csendes munkának, mert Párisban kitört a forradalom, (1789) s ez őt szíven találta. Neki csak a népszabadság felelt meg. Azonnal kiadta új könyvét: *Az ember jogai* címen (1792). Állásfoglalt a francia és egyben az angol nép elnyomatása ellen. Az események gyorsan követték egymást. Az ember jogait nemcsak az állami életben, hanem a hit világában is biztosítani kell. Ezzel Paine átlépett a filozófia terére és bírálat alá vette az egyház tanításait. Itt találkozunk azzal a reformátorral, akivel az unitárius hívő és gondolkozó együttérez.

A XVIII. évszáz filozófusai kitermelték a rideg deizmust, mert utat kellett nyitni a dogmatikus kereszténységtől a kijelentett vallás helyett a független gondolkozásnak megfelelő Isten-hitnek. Véletlenül-e, vagy tudatosan, könyvei összeesnek a Kant nagyhatású, új irányt jelző könyveivel, a tiszta ész, vagy a gyakorlati ész bírálatával és az ítélő tehetségnek jogaiba helyezésével. Kantól 1781-ben megjelenik a Tiszta-ész bírálata, amikor Paine Common Sense már megteremtette a forradalmat. Vajjon véletlen műve-e, hogy midőn Kant kibocsátja a Tiszta Ész Bírálatát, ugyanakkor jelenik meg az Ember Jogai Painétól?

Nem feltűnő, hiszen a kor szüli az eszméket. A megindult eszmeáramlat nem tulajdonítható sem Kantnak, sem Rousseau-nak, sem Descartesnak, hanem mindenkinek több vagy kevesebb mértékben. Minden gondolkozó elme egyben bíráló is. Szeret elvont eszméssel foglalkozni, mert korlátlanul csaponghat a valónak hitt képzelet birodalmában. Midőn belefárad a megfoghatatlan elmélet tömegébe, visszatér önmagához s mint Descartes, azzal teszi bizonyossá a létezés nagy titkát, hogy ő maga létezik, mert gondolkodik, tehát van létezési bizonyosság, s ilyen bizonyosság az Isten. Hogy Kant ezen a logikai alapon állította fel az Isten létezés bizonyításának öt pontját, első pillanatban rálehet jönni.

Hogy Painere milyen hatással voltak a filozófusok, nehéz kimutatni. De bizonyos, hogy ő a vezető eszmét, a kritika, tehát a bírálat jogosultságát vallotta és azt gyakorolta a legtúlzottabb mértékben. Nem filozófált, hanem úgy a politikai, mint a hitrend-

szer elevenébe vág. Amerikában a rabszolgaság felszabeditásáért kockára teszi életét. Franciaországban tovább folytatja ugyanazt, mert ahol szabadság nincs, ott van az ő hazája. Nem mulasztotta el befolyása érvényesítését saját hazájában, Angliában sem.

Mélyreható, és a XVIII. évszáz hitvilágát gyökeréig megrázó szabadságharcot indított az egyházak elavult tanai ellen, mert a babona a sötétség, a tudatlanság terjesztője.

A józan okosság kora (Age of reason) című könyvében írja : „nem hiszek sem a zsidó, sem a görög, sem a római, sem a török, sem a protestáns egyházak tanaiban, mert azok az emberek ijesztésére, fékentartására és arra irányulnak, hogy félelemmel töltsék meg, hogy leigázzák őket s kezökben tartásuk a hatalmat és a hasznol.

Nem hibáztatom azokat — írja — akik másképen hisznek, ahoz nekik joguk van, de ha az emberiség boldog akar lenni, szükség, hogy legyen őszinte magával szemben. Az őszinteség hiányára mutat, ha valaki azt vallja hitének, amit nem hisz.“

„Kiszámíthatatlan az az erkölcsi kár, amit a hamis mondás (hazugság), az igazság eltitkolása, olyan tannak a vallása, amit nem hisz, az emberiségnek okoz.“

Lám az unitáriusokra kényszerített vallás bírálata minden őszinte kritikában jelentkezik.

A kritikus Paine hívő is. Hitét így írja le: Hiszek egy Istenben, de nem többen. Hiszem, hogy a halál után boldogság következik. Hiszek az emberek egyenlőségében, s hiszem, hogy a hívőnek vallásos kötelessége, hogy legyen igazságos, legyen könyörületes és igyekezzék embertársai boldogságát előmozdítani.

A Biblia könyveit kíméletlenül felboncolja és darabokra szedi. A mai kor teológusa jól tudja, hogy nincsen a Bibliának sem egyik, sem a másik részében csak egy könyv is, amely úgy maradt volna fenn, ahogy írva volt. A modern Biblia-kritikát Paine nem ismerte, de a világosságra hozott eszmét szellemesen és meggyőződéssel hirdette. A Mózes 5. könyvén végiglapozva számtanszor kimondja, hogy Mózes nem írhatta sem az egészet, sem egyes részeit. Hasonló elemzéssel végigmegy az összes ó- és újtestamentumi könyveken, mert képtelenségnek tartja, hogy a Bibliának mindenik része egyenlően igaz, egyenlő értékű, sőt még a betűi is Istentől ihlettek, Istentől tollba mondottak lettek volna.

Igy elmélkedik: Tegyük fel, hogy én leülök és írni akarok

s ekkor egy láthatatlan kéz megjelenik a levegőben, fölveszi a tollat és minden szót leir helyettem s ezt én így kezdem hirdetni. Hát adna-e hitelt valaki a szavaimnak?

Hogy mennyire szellemesen és milyen helyes ítélettel dolgozott, számtalan felfedezése mellett, különösen meg fogja lepni a szakembert is a következő kritikája: Aki Ezsaiás könyvét gondosan olvassa rájő, hogy soha ilyen össze-vissza hányt-vetett könyvet életében nem látott. Se eleje, se vége, nincs benne összefüggés, de vannak bombasztikus mondások, alig van benne 2—3 összetartozó fejezet. Rámutat a 44, 45 fejezetre és azt mondja, csak a papi önkény és erőszak foghatja rá, hogy ezt Ezsaiás írta, holott ő azelőtt 162 évvel élt.

Méltán fölháborítja, hogy a Biblia fejezetei a Krisztusnak szüztől születéséről szólnak, mert a Biblia fordítója jónak látta az ugynevezett messiási jóslásokat szószerint venni. Paine így szól: „Minden kifejezést, minden körülményt úgy összevont a babonás vak hit, hogy teljesen megfosztja eredeti értelmétől.“

A tudományos bibliai kritika ugyanerre az eredményre jutott a maga módszerével s a maga megállapításaival, de Paine a kortársai s az egyházaknak mindenféle szószólói a legkegyetlenebbül lebecsülték, tuharsogták, hitetlennek mondták. Oly határtalan volt a harag és a düh ellene, hogy életét nem érezte biztonságban. Angliában Carlile Richard kinyomatta Paine műveit s nemcsak elkobozták, hanem mint kiadót megbüntették 1,500 font sterlingre és 3 évre börtönbe zárták. 200 esztendőre volt szükség, hogy nyugodtabb szemlélettel vizsgálva, most már igaz érdeme szerint méltányolják, mint a szabadgondolkodás egyik bátor előharcosát.

Ő is, mint minden előharcos, keservesen meglakolt. Párisban a nyaktilót csak véletlenül és 11 havi fogsággal kerülte el. Betegen, kimerülten, meggyőltörve fejezte be könyvét az Újtestamentum bírálatával.

Nincs szó leírni és kimondani, mennyi szitkot és gyalázatot szórtak rá Francia- és Angol országokban. Végül is visszatért Amerikába s ott töltötte élete néhány utolsó évét betegen és elhagyottan. Meghalt 1809-ben. Később egy nagylelkű barátja a hamvait hazavitette Angliába, de sírját hiába keresnéd.

Angol méltatója Connel¹ szavai szerint „romlatlan, határo-

¹ Hibbert Journal 1937 jan.

A hitszabadság hős védője Paine Tamás emlékére.

zott, őszinte jellem volt. Eljő az idő s már közeledik, mondja A. Edison Tamás, midőn Paine Tamást úgy fogják emlegetni, mint minden idők nagy emberét.¹

Paine emléke nem vészett el. Bátran azt mondhatnók, hogy az ő kora a XIX. évszáz végén és a XX. elején a maga teljességében földerült. A gondolat szabadsága most már túlzott gyorsasággal száguld át völgyön, bérceken. Ő a hitet tudományos meggyőződésre építette s a körülte homályt okozó babonát és tudatlanságot szétrobbantotta.

Amerikában január 27-én, tehát ép a születése estéjén New-Jerseyben előkelő társaság emlék-ünnepélyt rendezett s azután bankettet, melyen államférfiak, tudományos intézetek képviselői dicsőítették emlékét, méltatták nagyszabásu munkáját és reformátori hős elszántságát.

Tőlünk unitáriusoktól fogadja el dicső emléke ezt a néhány sor visszapillantást. Ő a hitszabadság hőse volt, ép mint a mi dicső elődeink s közöttük első helyen Servét Mihály és Dávid Ferenc.

Dr. Boros György.

¹ Műveit angolul írta, de főiskolai könyvtárunkban német fordításban meg vannak a jelesebbek.

A kereszténység erkölcsi eszménye.

Egyetemi hallgató koromban egyik legkedvesebb szórakoztató olvasmányom volt Madách: „Ember tragédiája.“ Végtelenül szerettem ezt a könyvet: ugyyszólva naponként forgattam és annyiszor és olyan odaadó figyelemmel olvastam el, hogy végül már csaknem a maga egészében könyv nélkül megtanultam.

Nem tudnám megmondani, hogy mi vonzott benne jobban: a tudás gazdagsága, az értelem ragyogó világossága, vagy az az érzelmi subtilitas, ami ezt a súlyos és tartalmas filozófiai alkotást igen sok helyen lírai magaslatokra emelte... Talán minden együttvéve, mert hiszen mindezen elemeknek a harmoniája adta meg ennek a nagy alkotásnak azt az egyéni karakterét, amelyben egy tudós, bölcs, nemes lelkületű és mélyen érző ember lelkivilágát tükrözteti vissza.

Az élet számtalan fordulatában forgattam ezt a könyvet és valahányszor benne lapoztam, az volt az érzésem, mintha egy bölcs mentor, egy apai jóbarát fogná meg a kezem.

Ismétellen meggondolkoztatott a 10-ik színben Kepler vallomása a tudomány korlátozott voltáról, ahol többek között a következőket mondja:

„A bölcsélet csupán költészete
Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk.“

Ezt a két sort életem különböző szakaiban egészen eltérően értelmeztem.

Abban a korban, amikor az ifju lelkét a jövő bizonytalansága nyugtalanítja, és ezért tiukcs káröröm tölti el beérkezett emberek kisebbitésén, jobb megérzésem ellenére úgy értelmeztem Madách mondását, hogy a filozófusok olyan kérdésekről poetizálnak, amikkel maguk sincsenek tisztában.

Csak érettebb észszel értettem meg Madách mondásának mély értelmét, mely szerint a filozófia, mint uttörő tudomány, költészet a szó legnemesebb értelmében. Nem mesterség, amelyet el lehet sajátítani, hanem művészet, amely isteni elhivatást feltételez

Művészet, mely az élet összes ismert tényezőinek kozmikus megértése mellett intuitív megérzéssel halad a még ismeretlen igazságok felé.

És az a filozófia, amelyből a művészi intuitio hiányzik, csak kétségeket támaszt, azonban az emberiséget előre vinni képtelen.

Mióta Kant a kriticizmus rendszerének felállításával a racionalizmust és az empirizmust kiegészíteni törekedett, német bölcselek tetszés szerint hol tisztán speculatív alapon, hol meg jelentéktelen és többé-kevésbé izolált tényeknek tulzott általánosításával állítják fel bölcséleti tételeiket. És amióta Kant idealizmusával szemben Herbart realiztikus iskolája hódított tért, igen sokan a realizmust a bűn és ocsmányság idealizálásában keresik.

Pedig a becsület ép oly realitás, mint a hitványság. A hűség, megértés és szeretet ép oly realitások, mint a gyűlölködés. A virág illata ép oly realitás, mint a rothadás. A ragyogó nap-sugár meleg simogatása ép oly realitás, mint a tarlott bokrok közt végig süvöltő téli szél dermedtő hidege...

Aki tehát a realitás nevében kétségbevonja az élet értékeit és szépségeit, irreálisan kicsufolja az életet.

Amikor rövid és vázlatos előadásomban a keresztényi morált szembeállítom a modern filozófia erkölcsi tanításaival, igen természetesen csak azokra a filozófusokra gondolok, akik letértek a theologia alapjáról.

Hogy a kereszténység erkölcsstani rendszere, az erkölcsiséget és a népek erkölcsi nevelését, milyen biztos vágányokra helyezte, azt semmirem jellemezhetné jobban, mint az a zürzavaros bizonytalanság, amely az erkölcsstani alapvető kérdéseiben is a theologiai alapot elvető filozófusok között uralkodik.

Az 1912. évi hágai erkölcsstani kongresszus megkísérelte az ellentétek kiegyenlítését, azonban eredménytelenül oszlott szét.

A filozófusok egyrésze az isteni erkölcsstamból racionalis okoskodással vonta le a maga erkölcsstani rendszerét. Mások a társadalmi szolidaritás gondolatára építik fel erkölcsstani rendszerüket. Van tudományos erkölcsstani, gyönyör-erkölcsstani, érdek-erkölcsstani, szocialista erkölcsstani stb. stb. És amit az egyik tudós felépít, azt a másik lerombolja. És a megszámlálhatatlan erkölcsstani rendszerek összességéről Montaigne azt mondja, hogy az egész nem egyéb, „mint emberi agyvelők zürzavaros lármája.”

A kereszténység felfogásától legtávolabb áll a szocialista-erkölcsstani, melynek lényege a következőkben foglalható össze:

Sem erény, sem bűn nem létezik, annál kevésbé lehet örök érvényű erkölcsi törvényekről szó.

Az erkölcs lényegileg a hatalommal azonos.

Erény a társadalom hatalmi viszonyaihoz való alkalmazkodás és bűn az azokkal szembeni ellenszegülés, amiből következik, hogy a lelkiismeret nem lehet egyéb, mint ezen ellenszegülés következményeitől való félelem.

Hatalom és lelkiismeret fordított viszonyban állanak. A lelkiismeret a szolgák gyávasága, ellenben miről fényesebb hatalmi polcon él valaki, annál kevésbé fél cselekedeteinek társadalmi következményeitől és annál kevésbé korlátozzák cselekedeteiben lelkiismereti megfontolások.

A hatalmasok cselekedeteit senki sem meri erkölcsi szempontból kifogásolni, ezért a felsőbb társadalmi osztályok minden erkölcsi korlátozás nélkül hajszolják önérdüküket és kizsákmányolják a dolgozó tömegeket.

A szocialista bölcselet ismert képviselője, Menger Károly Jézust megalkuvással vádolja, mert ahelyett, hogy a testvériség nevében a tulajdonrendje és a római államhatalom durvaságai ellen forradalmat hirdetett volna, azzal a mondásával, hogy „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, de adjátok meg Istennek is, ami az Istené,” feladta a testvériség elvét és elismerte a tényleges hatalmat minden durvaságaival együtt.

A keresztény morálról azt mondja Menger, hogy a kereszténység tulzott erkölcsi követelményeket támaszt, de ezzel szemben egész történelme a szakadatlan megalkuvások sorozata.

A szocialista erkölcsön nem tekinthető tudományos bölcseleti rendszernek és alapjában véve nem egyéb, mint propaganda anyaggyűjtemény, amelynek célja a munkásság osztályöntudatát és a magasabb társadalmi osztályok elleni gyűlöletét felkelteni és ébrentartani, hogy egy alkalmas történelmi pillanatban a polgári társadalom romjain megteremtse a proletár diktaturát.

A szocialista erkölcsön végeredményében abba a pozitív tartalom nélküli fictióba szorul össze, hogy „a szocializmus a társadalom hagyományos hatalmi viszonyait úgy fogja átalakítani, hogy a megváltozott hatalmi rendből szükségszerűleg egy magasabb erkölcsi életnek kell kisarjadnia.”

Hogy ez a magasabb erkölcsi élet mit jelent, azt az oroszországi és spanyolországi események mutatták meg. És amint

Le Bon mondja: „a proletár diktatura világot vet a durva vad-ságnak arra a fokára, amelyre az osztálygyűlöletre alapított elmé-letek vezetnek.“

A fennebb említett modern filozófusok polgári ideológia alap-ján álló csoportjának a keresztény felfogással szembeni álláspontja a következőkben foglalható össze:

Isteni eredetű erkölcs nincs, sőt Isten léte is vitatható.

Faguet (Fágé) többek helyeslésével mondja:

„Ha van Isten és ha egyetlen, akkor mindenható. Ha van rossz a földön, csak azért lehet, mert az Isten akarja. Már pedig az olyan Isten, aki akarja a rosszat, érthetetlen vagy gyűlöletes és akkor jobb, ha nincs.“

Egy kissé merész dolog egy ilyen rövid észtorna segítségével ráolvasni Isten fejére, hogy elhibázta a teremtést és ezért detronizáltatik.

De ha Faguetnek csakugyan érthetetlen Isten mindenhatóságá-nak és az ember erkölcsi felelősségének egymáshoz való viszonya, talán filozófushoz méltóbb lenne, ha ebből származó ítéletét arra az időre rezerválná, amikor ezen neki érthetetlen viszonyon kívül minden egyebet már tökéletesen megértett, mert ma még bizonyára igen sok dolog van az ég s a föld között, amit sem ő, sem senki emberfia nem ért és aminek titkát nem ismeri.

Azt állítják továbbá, hogy csak a kereszténység erkölcsi rendszere keltette azt a tévedést, mintha az erkölcs forrása a hit lehetne. A hit és erkölcs eredete egészen különböző: a hit for-rása a misztikus érzés, az erkölcs forrása a szocialis érzés.

Bizonyítékul felhozzák, hogy az antik vallások nem tartal-maztak erkölcsi szabályokat. És hogy napjainkban is akadnak vallásos gonosztevők, akiknek hitük van, anélkül, hogy erkölcsi érzésük volna.

Kétségbe vonják örök értékű erkölcsi törvények létezését és azt állítják, hogy a környezet és létfeltételek változása átalakítja a társadalom erkölcsi felfogását: amit adott viszonyok között erény-nek tartunk, más környezetben bűnnek bélyegeznők és viszont. Bizonyítékokat a primitív népek ellentétes erkölcsi felfogásából merítenek.

Amint, a fentiekből láttuk, mind azok az erkölcsbölcselek, akik ítélték a theologiai alapról, erkölcsi téren semmit sem nyújtottak az emberiségnek, nem gyújtottak új világosságot, amely az erköl-

csi kulturának irányt mutasson, hanem egyedül csak arra szorítkoznak, hogy az erkölcs genealogiáját, keletkezésének mikéntjét megmagyarázzák. És egyöntetűen arra a megállapításra jutottak, hogy az erkölcs a társadalmi életnek egy olyan productuma, amely a társadalmi élet külső feltételeinek változásához mérten szakadatlan változásnak van alávetve.

Ezzel a speculativ megállapítással szemben áll az a megsemmisítő valóság, hogy a három nagy világvallásnak: a kereszténységnek, budhizmusnak és mohamedánizmusnak erkölcsi elvei, amelyeken ma az emberiség kilentizedrészének erkölcsi kulturája nyugszik, kijelentésszerűen közöltettek az emberiséggel és évezredek óta változatlan szellemben élnek és irányítanak.

A hitvallásos erkölcs helyett vissza akarnak térni a népi morálra. Arra az erkölcsforrásra, amely a primitív népek és az antik világ erkölcsi életét irányította. Holott nagyon jól tudjuk, hogy az antik világ bizonyos tudományágakban, az irodalom és különösen képzőművészetek terén óriásit alkotott, azonban erkölcsi élete erkölcsi tévelygésnél alig nevezhető többnek.

A krisztusi morálnak népmorállal leendő helyettesítése annyit jelentene, mint lemondani a nap világosságáról, hogy fényét az éj sötétjében megcsillanó szentjánosbogárkák villanásaival helyettesítsük.

Hogy miképen lehessen a vallásos hit az erkölcs forrása, azt istentagadóknak bajos volna megmagyarázni Akinek azonban lelke szomjuhozza Istent és aki hiszi, hogy az erkölcsi tökéletesedés vezet el Isten közelébe, akit megtéveszteni nem lehet, mert belát a szívekbe: annak erkölcsi élete őszintébb, bensőségesebb és magasztosabb, mint azoké, akik a közvéleménynél igazságosabb bírót nem ismernek.

Az erkölcsbölcselek egyhangulag elismerik, hogy a keresztény morál közel kétezer éven át igen nagy hatással volt az emberiség erkölcsi fejlődésére és ha ennek dacára akadnak erkölcsbölcselek, akik még ma is azt kifogásolják Jézus tanításaiban, hogy túlzott erkölcsi mértéket állít elénk, ez annak a bizonyítéka, hogy a Jézus által nyújtott erkölcsi ideál olyan magasztos, hogy még beláthatatlan időkig világitó fátylaja lehet az emberi fejlődésnek.

Pár ezer lelket számláló primitív népek izoláltan jelentkező erkölcsi furcsaságaiból megalkották az egész emberiség erkölcsi

ítéletét, hirdetve, hogy az emberi léleknek saját erkölcsi tartalma nincsen, mert mindaz, amit a lélek erkölcsi tartalmának hittünk, csupán a külső környezet kényszerítő hatásának a visszfénye.

Az emberi léleknek igenis vannak a priori erkölcsi érzései, amelyek egyidősök az emberi étellel. Az emberiség bölcsőjénél, az élet hajnalán már ott világított és ott melegített az anyai szív szeretete. És a primitív ember létért való küzdelmében, mint elsődleges érzés jelentkezett az ellenség gyűlölete.

A szeretet, amely életet ad és a gyűlölet, amely az életet kioltja: az erény és bűn elsődleges ősforrásai.

Ennek a két ősz érzésnek a küzdelme teszi ki az emberiség történelmét.

Minden hatalmas emberi alkotás a szeretet megdicsőülését jelenti. A múltban a hősök és mártírok önfeláldozása vitte előbbre a világot és ujabban a tudományok vértanúi áldozzák fel igen sokszor életüket, hogy a szenvedő emberiség számára enyhülést találjanak. Ezzel szemben minden rombolás, az emberi kultúra minden visszaesése a gyűlölet műve volt.

Az élet és a boldogság legőszibb forrását a szeretet tette Jézus erkölcsi rendszerének alapjává.

A szeretet nevében nem küzdött intézmények ellen, mert ő az erőszakot egyformán elítélte, bárhonnán származott is az és az emberi társadalomnak nem külső formáit, hanem belső lényegét és szellemét akarta átalakítani.

Nem küzdött testi fegyverekkel, mert átlátta győzelmük mulandóságát, átlátta, hogy minden erőszak újabb erőszakot hív életre, épen ezért tanítványainak nem testét, hanem lelkét fegyverezte fel és hirdette, hogy a szeretet az egyetlen diadalmas fegyver a világon.

Jézus ma is folytatja csendes harcát, harcol ellenem, ellened, mindannyiunk, az egész világ ellen, de nem azért, hogy elpusztítsa, hanem hogy legyőzve a világot, mindannyiunkat boldoggá tegyen a szeretet ereje által.

Ha évezredek perspektíváján át vizsgáljuk a krisztusi eszmék harcát, szemünkbe ötlük a szeretet térfoglalása. Az emberek szelidebbek, megértőbbek lettek és a gyűlölet vesztett vadságából.

Amióta a kriminal antropológia reávilágított az emberi jellemek törvényszerűségeire, talán jobban megértjük a történelmet is. A kriminál antropológia megállapításai szerint az emberiségnek csupán egy kicsiny százaléka abszolút jellem, amely kicsiny százalék

belső determinációk hatása alatt cselekszik és ez a kicsiny százalék az erkölcsi élet ellentétes végpontjain helyezkedik el. Vannak, akik minden körülmények között csak nemesen tudnak cselekedni és vannak, akik a gonoszt önmagáért cselekszik.

Középen mozog a semleges jellemű tömeg, amely belső motivumok hiányában, kívülről vár irányítást.

A történelmet nem a közömbös tömeg, hanem az abszolút jellemek irányítják.

A szeretet szelleme állandóan virraszt a jóra hajlamos lelkekben. De ha átmenetileg úgy látszana, hogy a gyűlölet-szelleme lett urrá a tömeg felett, még ez sem jelenti Jézus bukását, hanem csak arról tanuskodik, hogy a közömbös jellemű tömeg átmenetileg olyan vezetők befolyása alá került, akiket erkölcsi hajlamuk az alacsonyabb indulatok felé hajt.

Azonban a tömeg épen jellemének közömbös voltánál fogva kifárad a gyűlölködésben is és akkor beáll az a történelmi pillanat, amit a történetírók úgy jellemeznek, hogy az emberiség egy általános lelki megújulásra vágyik, és ennek a lelki megújulásnak kimerithetetlen forrása a krisztusi szeretet.

A fejlődés hullámvonala állandóan felfelé ivel.

Azért a gyűlölet furiája még végigsöpörhet a világon és utját nyomor, könny és szenvedés fogják jelölni.

Azonban egy tisztultabb, szebb és boldogabb jövő felé csak a szeretet vezetheti el az emberiséget! *Dr. Abrudbányai Ede.*

A torockói iskola rendtartása 1781-ből.

A torockói iskolának, vagy *alumniával* összekötött *particulának* történetét megírta Benczédi (A torockói iskola és tanítói. Ker. Magvető, 1892. 199—209) és e sorok írója (Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. 279—281. l.). Az alábbiakban az iskolának 1781-ből származó rendtartását közöljük. Ez a rendtartás megvilágítja az iskola alumnusi rendszerének a lényegét és nagyon előnyös fényt vet arra az áldozatkészésre, mellyel torockói híveink a multban hozzájárultak szegénysorsú ifjaink tanulási költségeinek előteremtéséhez. Ez a rendszer a mai konviktusi ellátásnak az akkori viszonyokból és korszellemből sarjadó őse. Egyháztörténelmünk sok kiváló alakja élvezte ez alumnia jótéteményeit. Sokan tanultak itt és ez adományok segítségével egyházunk jelesei közül. Ez alkalommal csak Krizát említem, ki szintén itt kezdte középiskolai tanulását.

Boros püspök vizsgálatot tartván Torockón, az egyházközség levéltárából elhozott és a könyvtárba beadott egy „*Torockói iskola protocolluma 1793*” címen bekötött könyvet, melynek első lapjára Benczédi ezt írta: „*A torockói unitárius iskola matricula 1789 aug. 2-től*”, második lapjára ugyancsak ő 1—16. számok alatt a Tartalmat. Ennek a protocollumnak XIII. lapján olvassuk a rendtartás következő címét:

Az unitaria torockói iskola canonjai, vagy a tanulók iránt szabott rendek, melyeknek megtartására akár idegenek, akár városiak légyenek, szorosan köteleztetnek. Melyeket a Generale Consistorium megolvassa, jóknak talál, approbált és ad improtocolandum observandumque az eklézsiának transponált a Generale Synodale Consistorium.

E Generali Synodali Consistorio Unitariorum Kövendensi 20-ma Iunii A. 1781. Extradat. per ejusdem Consistorii V. Notarium Stephanum Lázár.

A kanonok második lapján :